

Nynorskrettskrivinga frå 1901: Nokre uklare punkt

Lars S. Vikør

Den første offisielle nynorskrettskrivinga vart innført i 1901, etter førebuing av ei nemnd med Marius Hægstad som leiar. Sverre Stausland Johnsen (heretter SSJ) har utfordra fleire innarbeidde oppfatningar kring denne rettskrivinga. Han har òg argumentert for å sjå på 1901-rettskrivinga som primært innretta på tilnærming til «norsk-dansk». Denne artikkelen er ein gjennomgang av SSJ sine argument på bakgrunn av ei nærlesing av tilrådingdokumenta frå Hægstad-nemnda. Konklusjonen er at SSJ på somme punkt har rett i kritikken, men at han sjølv blir anakronistisk når han einsidig tolkar aktørane i 1901 ut frå seinare stridar om rettskrivinga i målrørsla. Hægstad-nemnda sine drøftingar handla mykje om tilpassing til faktisk språkbruk i datidas landsmål, og til den da nye situasjonen at alle skuleungar skulle lære seg å lese begge skriftspråka – samtidig som nemnda ønskte å ta vare på og styrke språktradisjonen frå Ivar Aasen så langt dei såg det som mogleg under nye samfunnstilhøve.

Nøkkelord: rettskriving, nynorsk, språkhistorie, 1901-normalen, midlands-normalen

1. Innleiing

Det er ein del av norsk språkhistorieskriving at den første offisielle nynorskrettskrivinga var den som Kyrkje- og undervisningsdepartementet innførte i 1901, og at den omfatta to normalar: ein Aasen-basert, som i den førebuande rettskrivingsnemnda vart fremma av professor Marius Hægstad, og ein såkalla ”midlandsnormal”, som dei to andre nemndmedlemmene, språkmannen Rasmus Flo og diktaren Arne Garborg, gjekk inn for. Den hevdvunne framstillinga er at den Aasen-baserte Hægstad-normalen vart innført som hovudnormal, det

som seinare er blitt kalla ”læreboknormal”, mens midlandsnormalen vart tillaten for elevane i deira skriftlege bruk i skulen, men ikkje skulle brukast i lærebøker - altså det som i nyare språknormering er blitt kalla ”sideformer” (ein term som også vart nytta av rettskrivingsnemnda i 1901, men truleg ikkje med den same tydinga som i nyare tid).

Denne framstillinga er nyleg blitt utfordra av Sverre Stausland Johnsen (heretter SSJ). I ein artikkel i *Arkiv för nordisk filologi* (2020) tar han opp fem påstandar om denne rettskrivinga og prøver å avkrefte dei. Det er desse påstandane i SSJ si utforming:

1. Rettskrivinga frå 1901 var den fyrste riksgodkjende makselen³ for landsmålet.
2. Vedtaket kravde at riksstyingsverket laut fylgja rettskrivinga.
3. KSD⁴ gav skulenæmingane løyve til å skriva etter midlandsmakselen.
4. Det norske samlaget gjorde framstøyten for ei ny rettskriving.
5. KSD tok ved framslaget frå Marius Hægstad til ny rettskriving.

SSJ peikar på reelle problem ved desse påstandane. Til dels påviser han direkte feil i den tradisjonelle språkhistorieskrivinga, til dels set han fram alternative tolkingar som òg kan vere problematiske. I ein annan artikkel basert på same materialet, trykt i *Norsk Årbok* (utgitt av Høgnorskringen) for 2021, drøftar han det språkpolitiske siktemålet med 1901-rettskrivinga og konkluderer med at ho var den «fyrsta samnorsk-umboti”.

Eg skal her gjennomgå dei fem påstandane SSJ refererer og innvendingane hans mot dei, og deretter sjå nærare på spørsmålet om 1901-rettskrivinga kan kallast ei ”samnorsk-umbot” - med tanke på å finne fram til ei ny forståing av denne rettskrivinga.⁵ Men først kort om terminologien når det gjeld dei ymse språkførmene. Eg bruker *nynorsk* generelt om den målforma som vi vanlegvis kallar det, men mange stader *landsmål* om det stadiet i nynorskens utvikling som denne artikkelen handlar om (utan at eg kan garantere full konsekvens i så

---

3. *Maksel* er eit lågtysk lånord som ifølgje *Nynorskordboka* tyder m.a. ’form, mønster, modell’.

4. KSD er ”Kyrkje- og skuledeilda”, SSJ si omskriving av ”Kyrkje- og undervisningsdepartementet”.

5. Denne artikkelen bygger i stor grad på nærstudium av dei sentrale nynorske rettskrivingsdokumenta frå tida rundt 1900, ikkje minst tilrådingane frå Hægstad-nemnda, og eg takkar Rune Kyrkjebø og Margunn Rauset frå Språksamlingane ved Universitetet i Bergen for å ha skaffa meg tilgang til dei.

måte; her er det tale om termar og omgrep med glidande overgangar seg imellom). Den andre målforma blir i det materialet eg drøftar her omtala både som *dansknorsk*, *dansk-norsk*, *norskdansk* og *norsk-dansk*. Eg har valt *dansk-norsk* for min eigen del. SSJ skriv *norsk-dansk*, og i primærdokumenta frå 1899 og 1901 er begge termene nytta, men utan bindestrek, og det verkar som *dansk-norsk* er mest brukt. Det kan vere snakk om avvik i termbruken mellom dei tre nemndmedlemmene. I sitata vil termbruken framstå som inkonsekvent, men det ligg altså ein viss systematikk bak, eller i alle fall visse tendensar, om ikkje alltid heilt gjennomsluttige for oss i dag.

2. Dei fem påstandane

2.1 Rettskrivinga frå 1901 var den fyrste riksgodkjende makselen for landsmålet.

SSJ meiner dette er feil, fordi departementet alt i 1893 slo fast at det var Aasens landsmålsform som skulle gjelde, slik han la ho fram i *Norsk Grammatik* (1864). Som ei kortare framstilling viste departementet til Hægstads *Norsk Mållæra* frå 1879. Dette skjedde i eit skriv departementet sende ut som svar på ein førespurnad frå ein del skulestyre om ”hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven påbudte ’Landsmaal’ ”.

Men departementet kunne ikkje nøye seg med dette. Aasens grammatikk var ikkje skriven for skuleungar og kunne ikkje brukast i skriveundervisninga, og Hægstads mållære var heller ikkje tilpassa dette føremålet. I eit rundskriv som må vere laga noko seinare i 1893 (datert 28.7.) refererte departementet til fem verk som normkjelder for korrekt landsmål. Blant dei var ganske riktig Aasens grammatikk og Hægstads mållære, men i tillegg var Garborg og Mortensson si lesebok i ”*det norske Folkesprog/det norske folkemaal*” (1885), Elias Blix: *Nokre Salmar* (1883), og nynorskutgåva av Nordahl Rolfsens lesebok (1893) nemnt som normkjelder (Venås 1992: 295). Det var ikkje fullt samsvar mellom desse når det gjaldt språkforma; såleis nytta Garborg og Mortensson former som peika fram mot den seinare midlandsnormalen (Venås 1992: 290). Det var openbert at dette ikkje var tilstrekkeleg, og at departementet måtte klargjere meir konkret og spesifikt kva som skulle gjelde. Framfor alt ville det trengast ei ordliste tilpassa modningsnivået til elevane som kunne gi dei eintydig informasjon om kva som skulle gjelde.

Men dette vart det ikkje gjort noko med. Etter desse skriva i 1893 var departementet passivt; ingenting meir skjedde. Først i 1898 sette departementet

ned ei nemnd med det oppdraget å gjennomgå den nynorske rettskrivinga og kome med eit framlegg til ei meir presis rettskrivingsnorm. Dermed kom den prosessen i gang som førte fram til 1901-rettskrivinga.

Ein kan lure på kva som låg under alt dette. Verken SSJ eller Venås i sin Hægstadbiografi (1992) kjem inn på dette, ut over å gi eit nakent referat av det som skjedde. Likevel treng ein neppe gå særleg langt etter ei plausibel forklaring på at det gjekk nettopp slik.

Frå 1891 til 1893 hadde vi ei venstreregjering under Johannes Steen. Kyrkje- og undervisningsminister frå starten var Vilhelm Wexelsen, som var målmann; han vart etterfølgt av Carl Christian Berner sommaren 1892. I mai 1893 vart denne regjeringa erstatta av ei høgreregjering under Emil Stang, med den målvennlege biskopen Anton Christian Bang som kyrkje- og undervisningsminister. Under desse statsrådene vart paragrafen om fritt målval i folkeskulen i den nye folkeskulelova vedtatt i Stortinget i 1892. Da vart det altså mogleg for lokale skulestyre å velje landsmål som skulemål, og dermed vart spørsmålet om ei offisiell skriftnorm til bruk i undervisninga aktualisert. Det første steget for departementet vart da å vise til eksisterande materiale som eit grunnlag og eit utgangspunkt for å kodifisere ei slik norm i ei form som var praktisk og brukbar i folkeskulen. Det må ha vore opplagt for alle at dette arbeidet måtte munne ut i ei skuleordliste som skulle vise eintydig kva som var dei rette formene som elevane skulle lære og praktisere - slik det også vart gjort med dansk-norsken. Aasens skrifter fanst berre i nokre få hundre eksemplar og var altså ikkje tilgjengelege for andre enn dei mest interesserte.

Når det ikkje skjedde meir med saka, må det ha samanheng med at Høgre hadde regjeringsmakta, og at den regjeringa ikkje prioriterte å sette i gang eit større arbeid med og for nynorsken - trass i at Bang personleg var målvennleg. Etter han følgde Jacob Sverdrup på statsrådstabureten, og heller ikkje han tok noko initiativ i denne saka. Han sat i høgreregjeringa Hagerup, som vart sittande til februar 1898. Da overtok Johannes Steen igjen med ei ny venstreregjering etter ein valsiger året før, og Wexelsen vart no på nytt kyrkje- og undervisningsminister. Han hadde den stillinga i fem og eit halvt år, fram til hausten 1903. Og heile prosessen med 1901-rettskrivinga skjedde på hans vakt.

I 1897 gav Lars Eskeland ut den første nynorskordlista, *Norsk ordlista*. Det var hans private, og har kanskje stimulert trongen i departementet til ein større prinsipiell gjennomgang og kodifisering av ein offisiell landsmålnormal. Eskeland hadde også gitt ut ein skulegrammatikk som ikkje i eitt og alt var i samsvar med Hægstads; den kan ha gjort dette behovet enda meir presserande. I alle fall sette Wexelsen tidleg i 1898, altså kort tid etter at han igjen overtok

som statsråd, ned ei nemnd med det oppdraget å legge fram eit utkast til ein fastare normal enn det som fanst i språksamfunnet på det tidspunktet.

Det er altså rimeleg å tolke det som vart gjort i 1893 som eit utgangspunkt for ein prosess som skulle føre fram til ei offisiell rettskriving med det nødvendige ”apparatet” av lærebøker, ordlister og tekstsamlingar til bruk i skulen, ikkje som at dei eksisterande normkjeldene i seg sjølv skulle ha normativ kraft i detaljane. Sett frå ettertida gir det god mening å sjå på 1901-rettskrivinga som den første offisielle rettskrivinga til skulebruk for nynorsk skriftmål.

2.2 Vedtaket kravde at riksstyringsverket laut fylgja rettskrivinga.

SSJ refererer fleire språkhistoriske verk der dette blir hevda, men slår så fast at det ikkje fanst noko vedtak om språkbruken i styringsverket før riksmålsreforma i 1907, da departementet fastsette at dei nye skrivemåtane skulle ”befales anvendt i regjeringsprotokoller, i de fra regjeringens departementer og de under dem hørende direktorater og andre centraladministrative myndigheder udgaaende skrivelser og tryksager”. Men, som SSJ gjer merksam på, gjaldt ikkje dette påbodet nynorsk. Først i 1918, da 1917-rettskrivinga var innført, vart eit tilsvarende påbod gjort gjeldande for begge målformene. Denne rettskrivinga omfatta som kjent begge. Men ein lovheimel for bruk av nynorsk i statstenesta kom, også som kjent, først i 1930, så spørsmålet om å regulere formbruken i offentleg teneste for nynorskens del vart nok i realiteten først aktuell frå 1930-talet av. Frå 1938 var læreboknormalen (både i bokmål og nynorsk) obligatorisk også i statstenesta. Dei språkhistorikarane SSJ refererer, har truleg kome i skade for å projisere reguleringane i si eiga samtid tilbake på stoda i 1901 - da landsmål i høgda var eit tolt skriftspråk i statstenesta, og slett ikkje alltid det heller.

2.3 KSD gav skulenæmingane løyve til å skriva etter midlandsmakselen.

Hægstad-nemnda la i sitt første utkast til reform (1899) fram to ulike normalar: ein Aasen-basert som Hægstad fremma, og ein såkalla ”midlandsnormal” som Flo og Garborg gjekk inn for. Departementet fekk to andre sakkunnige, Lars Eskeland og Matias Skard, til å uttale seg om dette, og begge støtta Hægstad sitt framlegg og åtvare sterkt mot midlandsnormalen. Hægstad-nemnda gjekk da igjennom innvendingane, og la i 1900 fram ein revidert versjon av framlegget sitt (trykt i 1901; den inneheldt òg fråsegnene frå Skard og Eskeland). Her foreslo dei samla at den Aasen-baserte normalen, som i språkhistoria er blitt ståande som ”Hægstad-normalen”, skulle vere hovudnormalen i skulen. Men så, i ei tilleggstekst, skreiv nemnda m.a. dette:

Sidan [dvs. etter Aasen] hev det i bokheimen heile tidi, jamsides normalformi, gjenget ein sidestraum av norskt maal i andre former, mest midlandske og austlandske, stundom og former lenger nordanfraa (Sunnmøre, Trondheim). Denne sidestraumen, som dertil i det heile hev haldet uppe kravet um at skriftmaalet burde vera lagt nærmare talemaalet enn tilfelle er med normalformi, held seg enno, og hev i den nemnde skilnaden millom landskapsmaali ei kjelda som ikkje so snart tryt.

Der er ingen grunn til aa hava imot dette. Eit nytt bokmaal treng tid til å vinna fast form og slaa djup rot, og det vilde vera galet aa forhasta seg her, og tru landsmaalet ferdigt, fyrr landet hev arbeidt seg saman um det. Det *trengst* ein sidestraum som den nemnde, um landsmaalet skal faa veksa seg rikt og halda seg friskt, og ikkje for snart slaa seg til ro i si faste form, og stivna der, og kanskje turka inn til eit daudt skule- eller kancelli-maal.

Den frie voksteren krev i det heile at ikkje noko enno vert sleget fast annarleis enn som rettleiding og vegsyning. Det er folkemaalet som heretter som fyrr maa vera den livande kjelda for bokmaalet; og er det naudsynlegt, at me hev ei skriftform til rettesnor, so er det ei livssak, at bygdemaali fær liva og veksa fritt og rikt.

Dermed meinte nemnda at ”det vilde vera gagnlegt aa setja upp ei sideform, lempa etter dei ynskje og krav som i bokheimen hev voret og enno er uppe um ei større tilnærming av skriftformi til talen serleg i dei maalføre som - fullnorske i seg sjølve - skil seg noko meir ut fraa normalformi - og etla til bruk i *folkeskulen* i bygder eller byar som maatte ynskja det.” Ei slik ”sideform” hadde da fleirtalet i nemnda sett opp i det første framleggsdokumentet i 1899, og nemnda bad om at ho måtte godkjennast i undervisninga. Det var vel å merke *ikkje* snakk om sideformer i den moderne tydinga av ordet, altså former som skulle vere tillatne for elevane, men ikkje nyttast i lærebøker, slik prinsippet har vore etter 1938 og fram til dei siste rettskrivingsreformene av 2005 (for bokmål) og 2012 (for nynorsk). For Flo, Garborg og deira samtidige var *sideform* rett og slett ein sekundær språknormal, ikkje knytt til spesielle bruksområde. Såleis tenkte Hægstad-nemnda seg at det skulle gjevast ut lærebøker og lesebøker på midlandsnormalen, men at elevane samtidig måtte lære å lese ”landsmaalet i den vanlege form”, altså Hægstad-normalen. Sitatet ovanfor gir eit godt inntrykk av korleis dei tenkte, så sant ein er bevisst på å halde det moderne sideform-begrepet utanfor. Men det er nettopp på dette punktet det har svikta for seinare generasjonar språkhistorikarar, underskrivne medrekna.

For meg verkar nok dette tillegget mest som Hægstad's konsesjon til dei to andre, som no ein gong utgjorde fleirtalet i nemnda, til gjengjeld for at dei aksepterte hans normalutkast som hovudnormal. Formuleringane er så runde at dei ikkje verkar særleg forpliktande i noka lei.

Departementet konkluderte i eit rundskriv av 6.2.1901 med at det var Hægstad-normalen som skulle vere gjeldande skulenormal for landsmålet (basert på Matias Skards ordliste, sjå lenger nede i denne artikkelen). Midlands-normalen vart ikkje nemnt. Dermed oppstod det ei uklarheit som kom til å bli ståande i den seinare språkhistorieskrivinga. Den oppfatninga at departementet stillte i hadde godtatt Hægstad-nemnda sitt framlegg om å tillate midlands-normalen for skuleungane i deira skriftlege arbeid, har vore framsett og gjentatt i mange seinare oversynsverk, også i slike som eg sjølv har vore ansvarleg for (Torp og Vikør 2014: 193). SSJ hevdar at det ikkje kan vere rett, slik han les vedtaket frå departementet, som altså ikkje nemner denne "sideforma" med eit ord. Og når vi ser på kjeldene samla, trur eg òg at det er den mest plausible tolkinga av det som skjedde. Her må det òg leggast vekt på at Matias Skards ordliste, som skulle vere den praktiske normkjelda for denne rettskrivinga, ikkje inneheld nokon omtale av midlandsnormalen, og det vart aldri laga materiale kring denne normalen som kunne vere til nytte for skuleelevar.

Likevel ser det ut til at det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka. Den mest konkrete rettleiinga i midlandsnormalen vart gitt ut som eit privat tiltak av Flo (i samarbeid med Garborg) i 1906, og her skriv Flo rett fram at "fleirtalsformi fraa de fysste framlegge vart no sideform, til bruk for folkeskulen i bygder eller byar som maatte ynskja det" (sitert etter Karlsen 2017: 77). Det ser altså ut som at departementet, ved ikkje å vere eksplisitt om dette i vedtaket sitt i 1901, kunne tolkast - og vart tolka - på to måtar blant interesserte i samtida, og det verkar påfallande at departementet ikkje klargjorde betre korleis vedtaket skulle forståast når det må ha vore kjent at det var to tolkingar av det i omløp. I praksis kom midlandsnormalen som nemnt aldri til å fungere som "sideform" - i noka tyding av ordet - i skulen.

Vil vi sjå nærare etter korleis denne uklarheita om midlandsnormalens status har oppstått og spreidd seg, kan ein viktig faktor vere ei hjelpebok Lars Eskeland gav ut i 1902, femte utgåva av *Norsk formlæra*. Den var revidert slik at ho var tilpassa den nye rettskrivinga, altså Hægstad-normalen. Men i eit tillegg skriv Eskeland kort om eksistensen av ulike "sideformer" i den faktiske nynorsken, og gir uttrykk for det same synet som Hægstad-nemnda i tilleggs-

tilrådinga, som eg har sitert frå ovanfor. Eg siterer nokre avsnitt (Eskeland 1902: 20-21):

Naar no ein skrivemaate skulde verta godkjend til skulebruk, so segjer det seg sjølv at det maatte verta Aasens form, so som ho hev vorte tilslipt noko etter kvart i bok og blad.

Men ein maa ikkje gløyma at den frie vokster er best. I fri vokster er det og at denne maalforni hev vunne seg raaderom, og paa onnor vis vil ho ikkje kunna halda seg. Godkjenningi fraa riksstyret si sida kann difor ikkje vera meint som nokor stengsla for den frie maalvokster og for ei naturleg brjoting i ei yvergangstid som vaar, men berre som ei vegsyn til vanlegt skulebruk, i samhøve med den retten som denne skrivemaaten hev vunne på sann sogevis.

Det maa ikkje verta so, at det for nokon kjennest som tyngjande tvang, utan so vil det lett verta til aalvorleg kløyving, og det er det lite høveleg tid til no for dei som hev huglagt tanken um eit heilnorskt maal til aa sameina Norig.

Fleire sideformer hev vorte prøvde og forlatne; men *ei* er det og som hev vorte so mykje og so godt brukt, at ho baade hev gjort og truleg endaa kjem til aa gjera god skil for seg i maalframvokstren: *midlandsformi* kallar sume henne, etter di ho likjest mest paa bygdemaali i dalarne austanfjells, og det maatte og serleg vera der ho kunde koma til nytta i skulen, um so var, t. d. i dei fyrste skuleaar, og i fyrebuingi til den aalgjengelege landsform. Ein fær daa vona, at ei soveri sideform ikkje kan meinka, men heller gjera sitt til aa friska framvokstren av det eine maal for alt folket. Gjenom all meinskap og ulikskap maa ein-skapen vera maalet i denne storsaki.

Det kann vera baade rett og rimelegt aa syna i stutte drag, korleis midlandsformi skil seg fraa aalgjengelegt nynorskt skriftmaal.

Så følgjer eit kort oversyn over hovuddraga i midlandsnormalen, i all hovudsak om substantivbøyinga, med eit stutt tillegg om den kløyvde infinitiven.

Venås (1992: 308) refererer til dette og tolkar det som eit prøv på at midlandsnormalen faktisk var tillaten til bruk i skulen. Han viser òg til at Flo og Garborg baserte seg på den same oppfatninga i Flo (1906), som igjen viser til denne staden hos Eskeland (1902) - den da einaste framstillinga der midlandsnormalen var, om enn i stuttmaal, presentert i ei form som kunne seiast å vere tilpassa skuleelevar. SSJ, derimot, kjem i artikkelen sin i *Arkiv* (2020: 102) til at Eskeland ikkje kan tolkast slik at det skulle ligge føre noka godkjenning av midlandsnormalen i skulen. Han viser til at Eskeland (1902) ikkje hadde fått departementets godkjenning til bruk i skulen. Eg trur altså òg at denne oppfat-

ninga til SSJ er den mest rimelege tolkinga av dei noko uklare kjeldene. Hovudsaka for både Eskeland og Flo og Garborg var truleg ikkje at skuleelevane i samtida skulle kunne bruke midlandsnormalen i arbeida sine – vi kjenner da heller ikkje til døme på at ein slik praksis har vore tillaten (eller akisjonert for). Det viktigaste for dei var å halde oppe eit liberalt normsyn i den nynorske offentlegheita generelt, kanskje ut ifrå det synet at det var den beste måten å halde på einskapen i målrørsla og det nynorske brukarsamfunnet på.

2.4 Det norske samlaget gjorde framstøyten for ei ny rettskriving.

Denne påstanden dukkar fram i fleire nyare språkhistoriske oversikter, og SSJ sporar han tilbake til Olav Midttuns forlagshistoriske artikkel i Samlagets hundreårssoge (Midttun 1968: 83). SSJ går nøye inn på kjeldene på dette punktet, og konkluderer med at det ikkje finst teikn til noko initiativ frå Samlaget i denne saka i dei formelle papira frå møteverksemda i laget. Men Wexelsen var formann i Samlaget fram til han vart statsråd i 1898, og vart deretter erstatta av Marius Hægstad om lag samtidig som Hægstad vart utnemnt til formann i rettskrivingsnemnda. Samlivet var altså så tett, og miljøet av aktivistar for målsaka så lite, at det er liten grunn til å gå ut frå at dei formelle møtereferata inneheldt alt om kva som skjedde i samhandlinga mellom Samlaget og Venstre (og dermed departementet når Venstre hadde makta der). SSJ har nok rett i hovudinnvendinga si: Vi kan ikkje seie at det kom noko ”opptak” frå Samlaget i forhold til departementet. Men den uformelle kontakten har nok vore så tett at dei har vore gjensidig orientert om planane til kvarandre, såpass at ein formell saksgang knapt trongst. SSJ siterer eit lengre utdrag av ein tale som forgjengaren til Wexelsen heldt, Jacob Sverdrup i Hagerups høgeregjering, og den underbygger den framstillinga eg gav under påstand 1 ovanfor: Det var om å gjere for dei aktive målfolka å få i gang ein prosess i retning av ei formalisert offisiell rettskriving og utvikling av dei hjelpemidla som trongst for å innarbeide ei slik i praksis, primært ei skuleordliste og anna elevretta materiale - ein prosess som Sverdrup var uinteressert i eller heilt imot, og derfor hadde stappa ned i ein skuff. Når SSJ skriv: ”Eit stort spørsmål er kvifor ei rettskrivingsnemnd for landsmålet vart skipa i det heile i 1898”, så meiner eg at svaret på dette spørsmålet ligg i dagen når ein ser på heile utviklinga i saka i 1890-åra, slik eg har prøvd å vise ovanfor.

2.5 KSD tok ved framslaget frå Marius Hægstad til ny rettskriving.

Denne påstanden, som SSJ kan påvise at også eg har sett fram (Torp og Vikør 2014: 193), bygger på den oppfatninga at Matias Skards *Landsmaalsordliste* var basert på Hægstad-normalen. SSJ viser at det var eitt viktig unntak frå dette, nemleg i adjektiv på *-en* og supinumsforma i sterke verb. Hægstad (og Flo) ønskte i den endelege tilrådinga til ny rettskriving å behalde nøytrumsendinga *-et* både i substantiv (*huset*), i adjektiv på *-en* (*huset er opet*) og i supinum av sterke verb (*har funnet, skrivet, voret*). Men i Skards ordliste er det gjort unntak for supinumsformene og adjektiva, utan at det er funne nokon heimel for det i førearbeida. Der står det altså *har funne, skrive, vore* og *huset er ope* (dei konkrete orddøma er mine).

I tillegg nemner SSJ nokre (få) døme på at Skard har ført opp meir tradisjonelle former i ordlista enn dei Hægstad opna for i framlegget sitt. Det gjeld særleg stum *d* i ord som *greid, lid, snaud, stød, klæda* og *klæder* - i Hægstads framlegg står det ifølgje SSJ *grei, li, snau, stø, klæ* og *klær*. SSJ nemner òg at Skard fører opp presensformene *byr* og *spyr* der Hægstad har *bør* og *spør*. Men her må vi ta med i rekninga at Hægstads framlegg er mindre kategorisk i detaljane enn SSJ gir inntrykk av, noko eg kjem tilbake til seinare i denne artikkelen. Det einaste klare avviket mellom nemndframlegget og Skards ordliste, så langt eg kan sjå, er strykinga av *-t* i desse nøytrumsendingane.

Her har det skjedd ting som ikkje er klare i ettertid. Éin ting er omdømmingane til Skard og Eskeland kring det første framlegget frå nemnda. Begge tok kvast avstand frå midlandsnormalen, som nemnt. Men Eskeland tok det atterhaldet at han ønskte å stryke *t*-en i adjektiv og supinum i sterke verb, altså gå over til *brevet er skrive* og *huset er ope* - mens Skard heldt på Hægstads line med *-t* i alle dei aktuelle formene. Likevel fall desse *t*-ane altså bort i ordlista til Skard. Det tyder på at dette har vore ei vurderings- og drøftingssak til siste slutt.

Hægstad var ikkje ferdig med rettskrivinga etter at departementet hadde konkludert. Han gav ut ei ny utgåve av mållæra si, den fjerde, som han baserte på den ferske rettskrivinga som av seinare språkhistorikarar har fått hans namn; forordet er datert til juli 1901. Der skriv han: ”Den nye skrivemaaten skil seg i sume smaating ut fraa den tredje utgaava. Den største skilnaden er at eigenskapsord på *-en* og sterke partisip i fortid fær i inkjekyn *-e*, mot *-et* fyrr.”

På si side har Skard skrive i innleiinga til ordlista si at ”**Hægstad**: *Norsk maallæra*, 4de utgaava, er den grammatik som svarar best til denne ordlista.” Han skriv eigentleg ”3dje utgaava”, men under ”Tillegg og rettingar” sist i ordlista rettar han ”3dje” til ”4de”. Det tyder på at Skards ordliste og Hægstads

mållære vart produsert parallelt med kvarandre, og at Hægstad og Skard hadde kontakt om desse spørsmåla. Det er grunn til å tru at dei hadde mindre firkanta syn på vanskelege detaljspørsmål enn moderne normerarar - og språkhistorikarar - vil ha, og at både SSJ og vi andre lett kan tolke dei gamle kjeldene for absolutt og kategorisk.

Det er altså ikkje *heilt* rett at Hægstads normalframlegg, slik det framstod i tilleggstilrådinga frå 1900, vart offisielt gjeldande i 1901. Men det står fast at Skard, og dermed det som vart den offisielle landsmålsrettskrivinga av 1901, på *nesten* alle punkt baserte seg på Hægstads normalframlegg (og såg heilt vekk frå midlandsnormalen), og det er altså grunn til å tru at det har vore uformelle kontaktar mellom dei to og kanskje òg Eskeland og andre som opna for justeringar i detaljspørsmål.

3. ”Den fyrsta samnorsk-umboti”

3.1 *Utgangspunktet for 1901-rettskrivinga*

SSJ sin eigen grunnleggande påstand er at ”1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorsk-umboti”. Den argumenterer han for i artikkelen med denne tittelen i *Norsk Årbok 2021*.

På éin måte kan vi seie at han har ei enkel oppgåve, for han kan gjennom direkte sitat frå nemndframlegget vise at dette vart opent uttrykt av nemnda (utelatingane i sitatet er SSJ sine):

Av dette fylgjer ... at ein freistar aa semja saman skrivemaaten for dei tvo maal, so langt det er raad. ... [Det er] sjølv sagt at ein fær gjera alt som gjerast kann til aa faa dei tvo maal inn under *ein* skipnad og soleis letta arbeide med deim i skulen.

SSJ viser med sitat frå Wexelsen at dette var noko også departementet ønskte, og slik sett kunne det sjåast som ein del av oppdraget til nemnda. Men SSJ klipper altså ut delar av sitatet frå framlegget, som står i innleiinga til hovuddokumentet frå nemnda (ført i pennen av Rasmus Flo i 1899). Derfor gjengir eg dei relevante avsnitta her utan nedkorting:

Etter den skuleskipnad me no hev fenge, vert det daa soleis ei tid utetter i minsto, at dei tvo maali, nynorsken og dansknorsken, kjem til aa draga i tvibeite, aa kalla, i vaare skular. Kva for eit maal skulestyre vel til hovud-maalføre, so skal

det andre hava eit rom i skulen jamsides med det. Kvar skule maa daa stella seg so, at det vert brukt skulebøker paa baae maal, eller vonleg helst soleis, at det mindre brukte maale fær rom saman med det andre i ei og same bok, ei lesebok. Av dette fylgjer, som ein lett ser, eit nytt krav til skipnaden med skrivemaaten, at ein freistar aa semja saman skrivemaaten for dei tvo maal, so langt det er raad.

I sume stykke vil no ogso dette krave vera lett aa møta. Soleis naar det gjeld slikt som det for den skuld gjerne kunde vera dei same reglar for i alle maal, som bruke av stor eller liten fyrebokstav, eller av skiljeteikni. Med so vidt nærskylde maal som nynorsken og dansknorsken vil det ogso vera ymist anna som dei heilt eller i hovudsaki gjeng saman i, som i spursmaale um samanskiving av ord. I alt slikt er det daa og sjølvsagt at ein fær gjera alt som gjerast kann til aa faa dei tvo maal inn under *ein* skipnad og soleis letta arbeide med deim i skulen.

Som ein ser, er argumentasjonen her heilt situasjonsbestemt, basert på vurderingar av korleis normeringa vil fungere når alle skulle lære begge målformene, eller måla, i skulen. Nemnda nemner eksplisitt at det særleg handlar om slikt som skiljeteikn, samanskiving vs. særskiving o.l. Men ho seier òg at ein òg må vurdere tilhøvet til dansk-norsken i ”ljodlag og heile ord, ikkje aa tala um ordfellingar”, der mykje vil vere likt i dansk og norsk særleg når ein ”tek dansknorsken slik som han *lyder* millom byfolk her i lande, og ikkje som han for det meste hev vore skriven til denne tid”. Så held nemnda fram: ”Men gjeng ein ut fraa at det er norsken, norsk maal og norsk skrivemaate, som er det me hev aa arbeida fram imot her i lande, so er det dermed gjeve, at um i det i desse ting skal verta noko samarbeid, so vert det helst dansknorsken som fær gjeva etter, freista aa gjera seg so norsk han kann, i sin skrivemaate som i anna.”

Dette siterer ikkje SSJ, men han siterer frå ei setning i tilrådinga der det blir sagt at det ikkje kan ”verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken *mindre norsk*”.

For SSJ blir da tilrådinga sjølvmotseiande, sidan han meiner at det var eit hovudprinsipp for nemnda at det var nynorsken ”som laut gjeva etter for norsk-dansken”.

Men igjen siterer han selektivt. Den siterte setninga og den som følgjer, lyder slik:

I det heile kann det ikkje verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken *mindre norsk*. Annarleis vert det derimot, naar ein hev aa velja millom fleire ordformer eller skrivemaatar som hev like god grunn i norsken.

Det spørst altså om ikkje denne ”sjølvmotseiinga” hos Hægstad-nemnda er konstruert på grunnlag av at kritikaren på 2000-talet projiserer sitt ”kart” over den norske språksituasjonen på aktørane rundt 1900. SSJ ser ut til å oppfatte ”norsk-dansken” som ei monolittisk eining som det Aasen-baserte ”norska bokmålet” (altså nynorsken, SSJ sin term) burde ha vore halde heilt reint for innslag frå. Hægstad, Skard og deira samtidige har hatt ei anna oppfatning, og sett hovudskiljet gå mellom ”norsk” og ”dansk”. Det i dansk-norsken som samsvarte med norske talemål (i praksis: ”reine” norske bygdemål utanfor dei mest ”dansk-nære” landsdelane) såg dei ingen grunn til å halde ute, men det som var *avgrensa* til det tradisjonelle skriftmålet og det ”høgare” talemålet, skulle ikkje få innpass.

3.2 Dei konkrete ordformene og statusen deira

SSJ underbygger framstillinga si av 1901-rettskrivinga ved å referere konkrete døme på at ordformer som rådde i ”norsk-dansken” fekk innpass i nynorsken i 1901: *sjø, brød, sjæl, dør, taarn, grei, eller, heller, frø, ven* for Aasens *sjø, braud, saal, dyrr, torn, greid, elder, helder, fræ, vin*. Han tar òg med ord der nemnda foreslår former som ikkje fell saman med dei dansk-norske motsvara, men som liknar meir på dei enn Aasens former gjer: *kjøpa, daap, vër, læ, gjer, trumma, enn* for Aasens *kaupa, daup, veder, læja, gjerer, trumba, en* (dansk-norsk: *kjøbe, daab, veir, le, gjør, tromme, end*). Han har fleire slike døme i ein tabell på side 114 i *Norsk Årbok 2021*. Referansen for Aasens former er oppføringane i *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* (Aasen 1873).

Her blandar SSJ saman hummer og kanari; desse orda innebar heilt ulike problemstillingar for dei som skulle vurdere dei. Eg tar *sjø* som dømeord i første omgang:

SSJ kallar denne ordforma ”norsk-dansk” utan å nemne at det var ei særnorsk ordform (rett nok sams med svensk) som dansk-norsken hadde tatt opp som eit ledd i fornorskinga. Denne forma vart brukt av eit kompakt fleirtal av det norske folket. På dansk heitte det *sø*. Eit mindretal av nordmennene hadde *sjø* i sine målføre (eit anna mindretal, særleg i Nord-Noreg, sa *sjy*). Når dansk-norsken tok inn *sjø* for *sø* (og dermed ”gav etter for norsken”) betydde ikkje det at *sjø* vart mindre norsk enn det hadde vore da det heitte *sø* på dansk-norsk. Og nynorsken vart ikkje mindre norsk av å ta inn *sjø*.

Det var altså to ulike valsituasjonar reformatorene i 1901 stod overfor: for det første valet mellom ulike *norske* former der den eine forma hadde fått innpass i dansk-norsk, eller rett og slett samsvarte med den danske (i og med at det var snakk om to nærskylde språk), og for det andre: valet mellom *særnorske* og *særdanske* former, som hadde sin plass i kvart av dei to skriftmåla. Der valet stod mellom ulike norske former, kunne ein prioritere, og følgje Aasen eller velje ei anna norsk form enn han hadde gjort. Ein kan gå ut ifrå at det alltid måtte vere spesielt sterke grunnar til å vike av frå Aasen, ikkje minst for Hægstad (og Skard). Den som skal evaluere arbeidet deira, må gjere den same sorteringa og undersøke kor ofte det skjedde at reint danske former vart (foreslått) tatt inn i nynorsken. Eg seier ikkje at det ikkje kan ha skjedd, alt i 1901, men SSJ har ingen opplagte døme på det. Men han har nokre døme på former som truleg er lånt frå dansk, og som eg alt så vidt har nemnt: *brød, kjøpa, daap, sjæl*. Her er det relevant å vurdere kor utbreidd desse formene var blitt i norske dialektar og nynorsk skrift i 1890-åra, m.a.o. «ta temperaturen» på den språkverkelegheita nemndmedlemmene den gongen levde i. Det kjem eg tilbake til. Men i første omgang er det viktig å ha klart for seg kva slags tekst *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne* (1899) er.

SSJ framstiller dokumentet som ei moderne rettskrivingsinnstilling med klare framlegg til nye skrivemåtar som skulle kome i staden for dei gamle. Men når ein les dokumentet, som faktisk var det første i sin sjanger i Noreg, framstår det meir som ei fagleg utgreiing eller eit problemnotat om rettskrivingsproblematikken, der problemfelta blir gjennomgått eitt for eitt med argumentering fram og tilbake og konklusjonar som ikkje blir framstilt tydeleg i lister, slik det ville ha vore gjort i dag, men berre antyda i teksta med sterkare eller veikare modifikasjonar. Dei ymse faktorane som ligg til grunn for resonnementa blir gjennomgått med stor kunnskap om norsk dialektologi, ei medviten kjensle for kva som var vanleg brukt i skriftleg språkbruk, og eit auge på korleis situasjonen var for dei som skulle lære språket i skulen, og dermed også på kva som var vanleg i dansk-norsk skrift, som var det skriftmålet dei aller fleste kjente i dagleglivet. Så gjer nemnda sine avvegingar mellom desse faktorane. SSJ meiner at nemnda heile tida hadde tilnærming til ”norsk-dansk” som hovudformål, og insinuerer at tilvisingar til vanleg skriftbruk i landsmål og uttale i dialektane nærmast var vikarierende argument. Men i nemndtilrådinga er dette slett ikkje noko gjennomgåande mønster.

Typisk er behandlinga av motsetninga *grei* mot *greid*. Dette norske ordet hadde dansk-norsken tatt opp med uttalenær skrivemåte: *grei*, og denne skrivemåten hadde tydeleg alt slått godt igjennom i nynorsk skrift. Dette kon-

staterer nemnda, og SSJ slår dermed fast at nemnda ville ”strjuka” *d* i nynorsk og dermed få fullt samsvar med dansk-norsk. Men så legg han likevel til at nemnda ville behalde *d*-en i mange avleiingar som *greida*, *greidt* (inkjekjønn), *greidnad* osv. SSJ er litt ironisk med tanke på at dette neppe ville gjere rettskrivinga lettare å nytte for elevar, men fortel ikkje kvifor nemnda gjekk inn for dette. Det er likevel tydeleg nok når ein les tilrådinga: Det var fordi skrivemåten *grei* (og *snau*, *stø* og liknande ord som dansk-norsken hadde tatt inn) alt var så godt innarbeidd i grunnformene av ordet at det var vanskeleg å få dei ut att. Nemnda var openbert lite glad for dette, men peika på at i avleidde ord som *greidnad*, *greidsleg*, *stødig* eller *stødug*, *snøyda* ville det vere vanskeleg og meiningsforvirrande å skrive utan *d*. Konklusjonen er i og for seg slik SSJ antydar, men det er tydeleg at nemnda berre ville *tillate* grunnformer utan *d* som valfrie fordi ho rekna dei som så innarbeidd i bruken allereie at det var for seint å få dei ut att. Eg siterer heile avsnittet der denne konklusjonen står:

Der det vil vera hardast aa venja folk til *d*'en att, er i *tilleggsordi greid, snaud, stød*, der det ikkje er so mykje som skil i maalskikken millom norsk og dansk-norsk. Og her fær ein daa for det fyrste gjeva rom for skrivemaaten utan *d*, i minsto i grunnformerne av desse ordi og i former med *e* og *a* etter roti, men *alltid* med *d* der det kjem ein medljod eller ein annan sjølvljod enn dei nemnde *e* og *a* nærast etter roti. Ein *kann* daa t.d. skriva *grei - greie - greiare - greiast, ugrei* o.s.fr., men alltid *greidt, greidnad, greidsla, greidleg, greidig, greidtøk, greidmælt* o.d.l., anten ordi er aa rekna for avgreina av tilleggsorde *grei(d)*, eller av segneorde og nemneorde *greida*, som alltid skal vera med *d*.

Altså: Valfri form utan *d* der nemnda trudde det ikkje lenger var mogleg å få inn att *d*-en, men obligatorisk *d* der det var mogleg. Kor realistisk dette var, er éin ting, men at tilnærming til dansk-norsk var eit overordna mål for nemnda, går ikkje fram av dette.

Tidleg i tilrådinga nemner nemnda fleire ord som var tatt inn i dansk-norsken utan etymologisk *d*: *sau, lei, braa, bie, li, ski*. SSJ viser til dette og går utan vidare ut frå at nemnda ville ”strjuka” *d*-en i alle desse. Men så skriv nemnda i det følgjande avsnittet: ”I alle desse ting kann nog norsken likevel ikkje blindt fara etter dansk-norsken.” Og så kjem det ein sterk argumentasjon for den systematiske bruken av dei ”stumme” *d*-ane, med *vyrda* og avleiingar av det som konkrete døme. Det blir ikkje konkludert noko om dei orda som vart nemnt i avsnittet rett framfor, og som eg har referert ovanfor. Fleire stader er det slik, at SSJ tolkar inn tilnærming til ”norsk-dansk” der tilrådinga er

drøftande og tvilande og dermed vag i konklusjonen. Han gjer altså tilrådinga langt meir bastant enn det ser ut som ho i praksis er meint å vere frå nemnda si side. Eg nemner nokre fleire døme på slike tilfelle, og tar utgangspunkt i oppføringar i SSJs tabell på s. 114 i *Norsk Årbok 2021*.

Først *y - ø*. Nemnda foreslår *dør, spør, bør, møk* der Aasen har *dyrr, spy; byr, myk*, seier SSJ. Her skriv nemnda dette: ”I nokre ord eller ordformer med opphavleg kort *y* fær ein ogso anten skriva *ø* eller ljodmerke yver *y*’en. Slike er *dør* (for *dyrr* eller *dyr*), *spør* (av *spyrja*)” osv. ”Ljodmerket” er ein boge over *y*-en for å markere at han er open. Dette er ikkje særleg klart, men det er mest nærliggande å tolke det slik at nemnda vil jamstille *ø* og *y* med ”ljodmerke”.

Nemnda bruker ymse stader hjelpeverba ”fær” eller ”kann” skriva, og da kan ein tvile på om ho går inn for valfridom eller ei obligatorisk endring til ei ny form. Såleis fører SSJ opp orda *kor* og *torn* hos Aasen, der nemnda foreslår *kaar* og *taarn*. Det er altså dei orda vi kjenner som (vil)kår og tårn det er snakk om, etter Aasen skulle dei ha open *o*. Her skriv nemnda, rimeleg nok, må vi seie:

Ordi *kör, köra* [’velje’] og *törn* vilde likevel vera for ukjennelege for folk som er vane med dansk-norsk skrivemaate, so deim fær ein skriva *kaar, kaara* og *taarn*, som dei ogso ofte lyder.

Her har vokalen *o* fått det ”ljodmerket” eg nemnde ovanfor, som altså tyder at uttalen skal vere open. Om nemnda ville ha valfridom eller erstatte Aasens former, er ikkje klart. Men faren for samanblanding med (song)kor og torn(ekrone) må vel ha lege høgt i medvitet her.

Av dei formene SSJ fører opp i lista si, er òg Aasens *klæda, klæder*, som ifølgje SSJ skulle erstattast av *klæ, klær*. Desse formene er nemnt to stader i tilrådinga. Første gongen i denne setninga, som eigentleg handlar om eit anna verb: ”*Glø* kann ein nok skriva som ei avstutting av *gløda*, paa same maate som *klæ* for *klæda*.” Det kan vanskeleg tolkast som anna enn valfridom. Så kjem nemnda tilbake til ordet, i desse setningane:

Av slike [ord] som elles er lite brukte i si fulle form, samstundes som orde sjølv er mykje brukt, kann ein nemna *klæda*, og i vissa *klæder* (notid). Det heiter jamnast *klæ* og *klæ(r)* jamvel i *d*-maali. I høgre stil fær ein no likevel bruka dei fulle formerne her og, t d. *han klæder liljorne paa marki*. Nemneorde derimot heiter *klæde* fullt ut, i minsto i *d*-maali, og like eins *fyrreklæde* [’forkle’].

Med ”*d*-maali” er meint dei nordvestlandske dialektane som held på ettervokalisk *d*, som elles er stum i det meste av norsk. Her er det altså snakk om ei beskriving av bruken i talemål, utan nokon klar konklusjon om kva som skal gjennomførast i skriftmålet.

SSJ nemner òg verbet *læja* hos Aasen, som ifølgje SSJ skulle erstattast av *læ* (dansk-norsk *le*). Her skriv nemnda dette:

Med *læja* er det berre nemneformi um aa gjera, som ogso heiter *læ* eller *læa*. Daa det ikkje er so mykje spursmaal um *j*'en elles her, anna enn i *læjande* og *ein læjar*, kann ein godt til vanleg bruka den kortare formi *læ*.

På punkt etter punkt ser vi såleis kor urimeleg det er å tolke Hægstad-nemnda så absolutt som SSJ gjer, med eit tydeleg ideologisk ærend, ut frå den måten nemnda ordlegg seg på. Eg nemner kort tre andre tilfelle som SSJ har med i lista si over strokne og erstatta former.

Aasens *fyre* skulle skiftast ut med *for*, ifølgje oppstillinga til SSJ. Men tilrådinga viser at det ikkje var tenkt slik. Nemnda konstaterer at det her ligg føre fleire ord, og vil skilje mellom dei slik at *for* skal nyttast der ordet blir uttala slik over det meste av landet (med tydinga ”fordi”, og i uttrykk som *for stor*, *kva for ein mann*, *for å* <verb> osv.), mens det skal heite *fyre* der vi no skriv *føre*, altså *fyre alle hine*, *fyre jol*, *taka seg fyre*, *gjera seg fyre* osv.

Ordet *en* i samanlikning (*større en*) skulle skiftast ut med *enn*, skriv SSJ, og tar det som ei tilnærming til dansk-norsk *end*. Men her argumenterer nemnda med at både *en* og *enn* var med i Aasen-normalen: *større en*, men *enn du daa* o.l. Nemnda skriv: ”Denne skilnaden kann det ... ikkje vera større bruk for aa halda uppe, og daa vil det vera raadelegast aa skriva *enn* i det eine tilfelle som i det andre, millom anna til skilnad fraa det *en* (= *ein*) som dansk-norsken hev.”

Nemnda tok altså omsyn til den situasjonen at dansk-norsken alltid ville vere ein sentral del av den språklege livsverda til elevane, og foreslo tiltak som kunne hjelpe til å halde oppe skilnaden mellom dei. Her var det snakk om å ha fleire tankar i hovudet på ein gong.

Til slutt: Endinga *-utt* i adjektiv som *steinutt*, *flokutt* o.a. Her ville nemnda, som SSJ noterer, fjerne den eine *t*-en og skrive *steinut* og *flokut*. Dette tar SSJ som ei tilnærming til bokmålsendinga *-et* (*floket*). Men her argumenterer nemnda strukturelt, og så vidt eg kan sjå, heilt rett: Dette var det einaste tilfellet av dobbel konsonant i ei trykklett avleiingsending (truleg på grunn av at norrønt

hadde det: *steinótt*).⁶ Det vart meir intern konsistens i nynorsken med éin *t*, eit argument Aasen burde ha hatt forståing for, og sjølv endinga var like distinkt frå den dansk-norske som før med forma *-ut*. Det var igjen eit spørsmål om å ha fleire tankar i hovudet på éin gong, og det er noko som kjenneteiknar heile tilrådinga, også der ein kan sette spørsmålsteikn ved dei konkrete resonnementa og framlegga.

3.3 Dei "daude" *t*-ane

Det største problemet 1901-nemnda hadde, var nok behandlinga av gjennomgåande "stumme" (i eldre nynorsk gjerne kalla "daude") bokstavar i bøyingsendingar, som SSJ går nøyare inn på. Her er det primært snakk om *-t* etter vokal som inkjekjønnsmerke i bestemt form av substantiv, i adjektiv på *-en*, og i supinum av sterke verb. Desse bokstavane er med få unntak (Bergen, Søre Østfold) stumme i norsk folkeleg talemål, men vart til dels uttala i det "høgare" dansk-norske talemålet. Aasen hadde gått inn for at alle slike *t*-ar skulle skrivast.

Hægstad-nemnda var samd om å sløyfe slike *t*-ar når dei følgde andre vokalar enn *-e*, i praksis *-a* i supinum av *a*-verb (*har kastat*) og ordformer som "det augat, det øyrat, det hjartat". Derfor har det seinare alltid heitt *har kasta*, og *auga*, *øyra* og *hjarta* har alltid seinare hatt same form i ubestemt og bestemt form (i dag rett nok attmed dei meir regelrette formene *auge*, *øyre*, *hjar*te). Desse formene på *-at* var ikkje i bruk i dansk-norsken, der det heitte *har kastet*, *øiet*, *øret*, *hjetet*. Noko tilsvarende gjaldt pronomenerne *annat*, *nokot* og *kvat*, dansk-norsk *andet*, *noget*, *hvad*.

Derimot var det sterk usemje i nemnda når det gjaldt endinga *-et*, og her kom arbeidet med den alternative "midlandsnormalen", som dei to nemndmedlemmene Flo og Garborg lenge gjekk inn for, kompliserande inn. Flo og Garborg ønskte å stryke alle slike *t*-ar, mens Hægstad ville følgje Aasen og behalde dei. Dette har eg skrive om ovanfor under påstand 5. Som nemnt der, reagerte "høyringsinstansane" Skard og Eskeland ulikt på desse framlegga, enda begge i andre spørsmål støtta sterkt opp under Hægstads normframlegg. Eskeland ønskte å følgje nemndframlegget i å stryke *-t* i adjektiv på *-en* og supinum av sterke verb, mens Skard følgde Hægstad og ville behalde *t*-ane i alle ordklassene.

Hægstads og Skards syn slo igjennom i det endelege nemndframlegget: Eit nytt nemndfleirtal, Hægstad og Flo, gjekk inn for å behalde endinga *-et* i alle

6. Nemnda nemner eit anna tilfelle: *-all* i gamall, vesall, tagall ol. Her vil nemnda halde fast på denne skrivemåten fordi dette suffikset, som eit unntak, «alment» blir uttala med lang konsonant i målføra.

kategoriane i den normalen som skulle bli ståande som Hægstad-normalen. Garborg tok i ein fotnote avstand frå dette: ”han finn det ikkje tilraadelegt, at landsmaale tek up ei daud ending, for di eit eldre, traditionsbunde bokmaal enno maa dragast med ho; heller skal landsmaale her gaa fyre og dermed hjelpe norskdansken dess snarare etter.”⁷

Her skjedde det ei endring, som ein godt kan kalle eit kompromiss, i den normkjelda som departementet til slutt gjorde gjeldande for den nye rettskrivinga, Matias Skards ordliste: *-et* vart ståande som substantivending, mens *t-en* vart stroken i adjektiv og supinum - slik Eskeland, men ikkje Skard, hadde gått inn for i høyringa om nemndframlegget. Som eg antyda ovanfor, meiner eg at det er gode grunnar til å anta at det har vore uformelle kontaktar mellom dei få aktørane i denne prosessen som har ført til dette resultatet, og til at det vart akseptert av alle partar i ettertid.

Men når det gjeld Hægstads primære syn, som han med Flos støtte fekk gjennomslag for i tilleggstilrådinga frå nemnda, så har SSJ ei forklaring på det, nemleg at *-t* etter andre trykklette vokalar enn *-e* ikkje fanst i dansk-norsk (eller i dansk), der slike endingsvokalar alltid var redusert til *-e*. Dermed kunne ein stryke *-t* i dei ordformene vi har referert ovanfor (*augat, har kastat* osv.), men ikkje i endinga *-et* – så lenge ein ville eller kjente seg bunden til å fremme tilnærming til dansk-norsk. Når Skard i ordlista si likevel strauk slike *t*-ar i supinum av sterke verb, skapte han ein ny skilnad mellom nynorsk og dansk-norsk som ikkje hadde vore der i Aasens system. Det viser i alle fall at SSJ si forklaring ikkje er heilt uproblematisk, og at andre moment enn tilnærming til dansk-norsk også har verka inn, til dels i motsett lei. For å få eit visst grep om det, må vi trekke inn omgrepet *usus*, og da ikkje berre i skriftmålet, men også i det kvardagslege dialektale talemålet.

3.4 Normeringa og språkbruken (*usus*)

SSJ refererer berre indirekte og i forbifarten til den samtidige språkbruken når han drøftar reformframlegga frå Hægstad-nemnda, og han meiner at dette momentet spela ei mindre rolle for nemnda, ulikt tilnærminga til ”norsk-dansk”, som han ønskjer å framheve som ein overordna faktor bak framlegga. Det

---

7. Det er betegnande at teksta i nemndframlegget frå 1899 sløyfar alle slike *t*-ar; der står det t.d. alltid *orde* og *landsmaale*. Denne teksta er skriven av Rasmus Flo, sjølv om alle i nemnda har skrive under. Derimot er *t*-ane (*ordet, landsmaalet*) med i Hægstads særvo- tum og i den samlande slutt-tilrådinga frå 1901. Her har Hægstad ført pennen. Den fotnoten vi har sitert, har forma *landsmaale*, og det viser at det er Garborg som har skrive han.

verkar mest som at han meiner usus blir eit vikarierande argument. Dermed gir han seg heller ikkje ut på å undersøke språkbruken i den tids landsmåls litteratur. Det ville også vere eit for stort prosjekt for to artiklar av dette formatet, men det er allereie gjort eit grunnleggande arbeid med dette i doktoravhandlingen til Knut Erik Karlsen: *Mellom Aasen og Hægstad. Morfologisk variasjon i landsmålet før 1901*, som kom i 2017. Det er svært påfallande at dette verket ikkje er referert til eller oppført i litteraturlista i nokon av dei to artiklane til SSJ. Dermed fell ein sentral del av grunnlaget for ei vurdering av 1901-rettskrivinga bort. SSJ gir inntrykk av å drøfte ei rettskrivingsreform som skjedde i lause lufta, at landsmålet rundt 1900 berre var ein mal som Ivar Aasen hadde sett opp. Han kan tillate seg å sjå suverent bort frå at det var eit konkret og levande skriftspråk som alt da hadde utvikla seg til eit mangslunge og fleksibelt uttrykksmiddel for ei veksande rørsle. Dei samtidige aktørane kunne sjølv sagt ikkje det.

Det går da også tydeleg fram av framleggsdokumenta, om ein les dei på deira eigne premisser. På punkt etter punkt får vi kortfatta framstillingar av korleis dei ymse formene stod i dialektane, og vurderingar av den statusen formene hadde i folks skriftlege språkbruk. Somme stader får ein eit tydeleg inntrykk av at nemnda helst ville ha føretrekt meir tradisjonelle former enn dei som dominerte eller arbeidde seg fram i språkbruken, og dei drøftar da kva det er mogleg å få gjennomslag for i normeringa, ofte med uvisst resultat. Dette har eg gitt fleire døme på i det eg har sitert ovanfor. Nemnda oppfatta seg slett ikkje som kongar på haugen som kunne befale kva dei ville, med Aasens verk som bibel eller koran; dei var svært medvitne om at oppgåva deira var å tilpasse landsmålet til nye behov i eit nytt samfunn. Det å lære målforma ut til skuleborn var ein ny type tiltak som få hadde noka røysle med, og som knapt nokon i samtida var sikre på korleis det var best å gripe an.

Midlandsnormalen, som altså i første versjon av nemndframlegget vart framsett av fleirtalet i nemnda, kompliserer bildet. Her var det viktigaste grunnlaget talemålet i det som laust blir kalla "fjellbygdene" i Sør-Noreg, særleg Telemark, og om den hadde blitt vedtatt, hadde avstanden til dansk-norsken (og samtidig til Aasen-normalen) auka på ei rekke punkt, ikkje minst når det gjaldt dei stumme t-ane. Dette nemner ikkje SSJ. Men det viser litt av kompleksiteten i dei vurderingane nemnda laut gjere.

Eg summerer stutt opp resultatane av korpusundersøkinga til Karlsen når det gjeld dei punkta SSJ dreg fram og legg vekt på:

Når det gjeld dei stumme t-ane, er det eit gjennomgåande mønster at dei er belagt i om lag 50 % av korpusmaterialet til Karlsen, og altså er sløyfa i om lag

like mange belegg. Eit markant unntak er bestemtheitsendinga i inkjekjønnsord som *huset*; den forma finst i 83,5 % av materialet til Karlsen, *huse* berre i 16,5 %. Jamfører vi med eit par av dei andre hovudkategoriane, ser vi at adjektivformer som *opet* ”skårar” 50,9 %, *ope* 49,1 %, og supinumsformer som *funnet* får 55,3 %, *funne* 42,2 %. Her er det altså ei viss overvekt for formene med *-t*, men dei *t*-lause formene er òg svært vanlege. Nemnda hadde her valet mellom å følgje Aasen (og tillempinga til dansk-norsken) og å følgje talemålet. Å gjenomføre formene med *-t* ville truleg gi elevane større vanskar enn å stryke dei. Prosentane som Karlsen har funne fram til, kan òg gi godt grunnlag for Skards oppføringar i *Landsmaalsordlista: huset*, men *ope* og *funne*.

SSJ drøftar òg visse pronomenformer, og også her er resonnementa interessante. Aasen føreskreiv *kvat*, *annat* og *nokot*. Her gjekk Hægstad-nemnda inn for å stryke *t*-ane: *kva*, *anna* og *noko*. SSJ peikar på at dei dansk-norske formene var *hvad*, *andet* og *noget*. Det var former som ikkje kunne takast inn i nynorsk, og dermed var det uråd å få til noko samsvar mellom målformene, og nemnda kunne velje fritt kva dei ville rå til. Her viser Karlsen at *kva* i korpuset er brukt i 65,9 % av tilfella, *kvat* i 34,1 %. Ei tydeleg overvekt for *kva*, altså, og ei veikare overvekt er òg tydeleg for *anna* og *noko*.

No kunne ikkje Skard og dei andre den gongen ha eksakte tal for forholdet mellom dei ymse ordformene i bruken, men dei må, som ivrig lesande menneske, ha hatt eit inntrykk av styrkeforholdet som viste dei i kva tilfelle Aasens former var på tilbakegang, og dei visste nok at formene med stumme konsonantar ville vere tyngre for elevane å lære i folkeskulen enn dei meir talemålsnære.

Ei interessant drøfting har SSJ også om dei personlege pronomena i tredje person fleirtal. Her hadde Aasen skilt mellom *dei* som subjektsform og *deim* som objektsform, parallelt med dansk (og svensk) *de* og *dem*, trass i at dette skiljet knapt fanst i dialektane. Her valde Hægstad-nemnda og Skard å halde på dette skiljet, og SSJ meiner det måtte kome av trongen til å halde på likskapen med dei (norsk)danske formene. Han nemner ikkje at det same kan ha vore tilfellet med Aasen, som òg var skeptisk til forenklingar som kunne gjere normalen hans meir talemålsnær enn dei danske og svenske skriftmåla. I midlandsnormalen, derimot, ville Flo og Garborg ta bort dette skiljet og gjenomføre *dei*, imot både Aasen og dansk-norsk.

Her må vi sjå også på eintalsformene, altså skiljet mellom *han* og *honom* i hankjønn og *ho* og *henne* i hokjønn. Også desse skilja heldt Aasen på, og Hægstad-nemnda og Skard følgde Aasen her. Såleis vart strukturlikskapen med dansk og svensk understreka (sjølv om dansk hadde forma *ham* i staden for det

tidlegare *hannem* som objektsform). Granskinga til Karlsen viser at *honom* var brukt i 56,8 % av belegga hans, *henne* i 60,3 %, men *deim* berre i 28,4 % - *dei* hadde 71,6 %. Når nemnda likevel heldt på *deim*, kan grunnen ha vore eit ønske om strukturell symmetri mellom eintal og fleirtal, som trumfa omsynet til både talemålet og utbreidd skriftspråk. Ut frå tenkemåten i tida verkar dette meir plausibelt enn SSJ si gjetning. Ei anna sak er at *deim* likevel forsvann ut or rettskrivinga etter relativt stutt tid.

Karlsens avhandling handlar berre om morfologi, primært endingsssystemet, som var det viktigaste skiljemerket mellom Hægstad-/Skard-normalen og midlandsnormalen. Granskinga hans burde følgjast opp av ei undersøking av rettskrivingsfølsame enkeltord i det same materialet, til dømes forholdet mellom *sjo* og *sjø*, *braud* og *brød*, *sjæl* og *saal*, og dei andre dømeorda som SSJ nemner. Får ein tydelege utslag der, kan det utfylle bildet av kva plass usus hadde i drøftingane i Hægstad-nemnda og Skards ordlisteredigering - den store elefanten i SSJ sitt drøftingsrom.

3.5 1901-rettskrivinga i samtid og ettertid

Karakteristikken «den fyrsta samnorskumboti» kan forsvarast, om ein ser det i eit historisk perspektiv i lys av alle reformene seinare. Det var opplagt det første steget i ein språkpolitisk prosess der tanken om ein framtidig samnorsk som endemål etter kvart vart formulert klarare og klarare – fram til den fassen der denne visjonen vart svekka og erstatta av ein visjon med to permanent jamstilte norske skriftspråk. Men om ein ser 1901-reforma i samtidsperspektivet, blir karakteristikken mindre dekkande. Det gjeld desto meir når ein ser det på bakgrunn av den faktiske nynorske skriftspråksbruken i samtida, og samtidig ser heilt bort frå utviklinga i bokmålet i den same perioden (1890-åra til siste halvta av 1900-talet).

1901-nemnda såg det openbert som ein fordel å nærme seg til dei norske elementa i dansk-norsken, men da med den forventninga at dansk-norsken eller «riksmålet» tok opp norske ord og former og «skilde ut» det danske – som Knud Knudsen alt midt på 1800-talet hadde uttrykt som ein visjon. Og der kunne kunnskapane om kva som var i bruk både i dialektane og i det nynorske skriftspråket fungere som eit godt kompass i manøvreringa mellom det «norske» og det «danske». «Samnorsk» skulle da vere det same som «fellesnorsk», det som samla norsktalande frå ulike landsdelar, miljø og språktradisjonar. For Hægstad, Skard og truleg dei fleste målfolk var Aasen-normalen eit godt grunnlag og utgangspunkt å bygge på i denne prosessen, men da jamført og samanholden med den empiriske språkbruken i norsk skrift og tale. Det at det var lite eller knapt

nokon konflikt mellom nynorskbrukarar om målforma i desse åra, sjølv om det var usemjer, ikkje minst mellom vestmenn og austmenn, tyder på at nemnda fann ein god mellomveg i normeringa si. Dei store formstridane mellom målfolk slo først ut for alvor på 1930-talet, i eit anna samfunnsklima og eit anna språkklima.

I 1967 såg eg eit portrettprogram med målkjempa Albert Joleik (1880-1968) på fjernsynet. Han var fjellfast og rakrygga, og da han vart spurt om språket og striden om det, såg han intenst rett inn i kamera og sa: «Dei talar so mykje om *samnorsk*, men eg trur no helst at det vert *samdansk*!» Ikkje meir å seie om det.

Men det er det. Dansk er mykje meir kløyvd mellom skrift og tale på grafem-/fonemplanet enn norsk, og det talemålet som tilsvarear dansk skriftspråk best er nok det tradisjonelle «høgare talemålet» i Kristiansand og andre byar i Vest-Agder – ingen stad i Danmark kjem dei så nær det danske skriftspråket. Eit dansk skriftspråk bygd på talemålet ville truleg vere uleseleg for oss norske (og for dagens danskar – dei måtte i tilfelle forsere ei bratt læringskurve først).

Dansk, norsk og andre nasjonalspråk er ikkje eigentleg einskaplege språk – dei er konglomerat av ulike varietetar som vi kallar «dialektar» (vs. «standard-språk») i tale og her i Noreg «målformer» (eller «skriftspråk», med ei anna tolking av «språk»-omgrepet) i skrift. Dei utgjer eit repertoar som brukarane kan sette saman sin personlege språkkompetanse frå, t.d. ved å kombinere kompetanse i eit skriftspråk, eit standardtalemål basert på skriftspråket, og ein dialekt, truleg ein nokså vanleg kombinasjon. Den offentlegheita kvar og ein lever i, er bestemmende for korleis dei bygger opp det personlege repertoaret sitt.

Det vi kallar bokmål, var opphavleg dansk. På 1800-talet hadde vi eit klart skilje mellom ei norsk og ei dansk offentlegheit, åtskilt med ei statsgrense og separate institusjonar på kvar side av grensa. Det danske skriftspråket utvikla da to – førebels svært like – varietetar, den eine i Danmark, i samliv med danske dialektar (og andre språk, som tysk), men isolert frå norske – og den andre i Noreg, i samliv med norske talemål og etter kvart nynorsk, men meir og meir skilt frå alt dansk i Danmark. Det er meiningslaust å kalle dette skriftspråket i Noreg, særleg etter rettskrivingsreforma i 1907, for enten dansk eller norsk; i staden kan ein etter språksyn bruke *dansk-norsk* eller *norsk-dansk*. (Sjå den stutte drøftinga mi av dette i innleiinga til denne artikkelen. Termen *dansk-norsk* vart på denne tida òg brukt av leiande krefter på den andre sida, som Knud Knudsen, Hjalmar Falk og Alf Torp; han vart altså ikkje sett på som nedsettande.)

Men etter kvart som den direkte språklege kontakten med dansk i Danmark minka (i dag så mykje at det er forståingsproblem mellom norsk (bokmålsk) standardtalemål og dansk standardtale), så gleid dansk-norsken (riksmålet, bokmålet) ut av det danske språkrepertoaret og inn i det norske. I dag er alle samde om at norsk bokmål og dansk rigsmål er ulike språk, og dei fleste er einige i at bokmålet er norsk, og er langt meir prega av samlivet med dei norske talemåla enn av den beskjedne kontakten vi har med dansk. Men fordi dansk skriftspråk er så konservativt og inneheld så mykje fellesskandinavisk, kan vi lese det utan vanskar. (Likevel set vi om bøker mellom dansk og norsk bokmål.)

For nynorskens del gjer SSJ lesarane den tenesta i *Norsk Årbok*-artikkelen sin at han skriv på Aasen-nynorsk og såleis demonstrerer korleis han meiner språket ville ha vore om 1901-nemnda hadde følgd hans oppfatning om kva som ville ha vore den beste politikken (som han uttrykker i klartekst sist i artikkelen). Han blir nok ikkje overraska over at også målfolk i dag tykkjer det er vanskeleg å lese, det har han truleg høyrte mange gonger. Men mykje tyder altså på at det var ein realitet som alt nemndmedlemmene i 1901 måtte sjå i auga. Dei stod framfor den oppgåva å tilpasse landsmålet slik at det kunne fungere blant nye generasjonar i eit språksamfunn i snøgg forvandling - prega både av eit landsmål i framgang, men også i endring, og ein oppnorskingsprosess i dansk-norsken. Såleis var det vel kjent i 1901 kva slags endringar som var i emning i den dansk-norske rettskrivinga, sjølv om dei da enno var så omstridde at det trongst seks år og ei unionsoppløysing før desse endringane kunne gjenomførast i 1907.

Det er berre ein spekulasjon som aldri kan provast (eller motprovast), men eg har nok ei sterk kjensle av at ei tvihalding på Aasens normal – som eit endeleg produkt, ikkje berre eit grunnlag – ville ha ført til eit anna språksamfunn enn vi har no. Vi hadde kanskje hatt ei høgnorskrørsle om lag så stor som den rørsla av det slaget vi alt har, og lite eller ingenting utover det. Ein rik nynorsk skriftkultur og eit nynorsk språksamfunn med nokre hundre tusen brukarar er det lite truleg at vi hadde fått.

Litteratur

- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Christiania. Mallings Boghandel. Opptrykt 1965 av Universitetsforlaget.
- Aasen, Ivar. 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania: Mallings Boghandel.
- Blix, Elias. 1883. *Nokre Salmar*. Kristiania: Det Norske Samlaget.

- Eskeland, Lars. 1897. *Norsk ordlista*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Eskeland, Lars. 1902. *Norsk formlæra*. Femte utgaava, med godkjend rettskriving. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Flo, Rasmus. 1906. *Midlandsmaal. Etter framlegge fraa rettskrivingsnemndi i 1899 ved Arne Garborg*. Kristiania: Olaf Norlis Forlag.
- Garborg, Arne og Ivar Mortensson. 1885. *Læsebog i det norske folkesprog for høiere skoler / Lesebok i det norske folkemaal for høgere skular*. Kristiania: Huseby & Co.
- Hægstad, Marius. 1879. *Norsk Maallæra elder Grammatik i Landsmaalet*. Bergen: Fr. Nygaards forlag.
- Hægstad, Marius. 1901. *Norsk maallæra eller grammatik i landsmaalet*. 4. utgåva. Bergen: Fr. Nygaards forlag.
- Hægstad, Marius, Rasmus Flo og Arne Garborg. 1899. *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Hægstad, Marius, Rasmus Flo og Arne Garborg. 1901. *Tillæg til "Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne."* Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Johnsen, Sverre Stausland. 2020. 1901-rettskrivinga, midlandsmakselen og riksstyremålet. *Arkiv för nordisk filologi* 135: 95–111.
- Johnsen, Sverre Stausland. 2021. 1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorskumboti. *Norsk Årbok 2021*: 111–118. Høgnorskringen.
- Karlsen, Knut Erik. 2017. *Mellom Aasen og Hægstad. Morfologisk variasjon i landsmålet før 1901*. Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Midttun, Olav. 1968. 1868–1918. I B. Birkeland o.a. (red.): *Det Norske Samlaget 1868–1968*: 59–98. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Rolfen, Nordahl. 1893. *Læsebog for folkeskolen*. Del 1. Landsmaalsudgave. Kristiania: Jacob Dybwads forlag.
- Skard, Matias. 1901. *Landsmaals-ordlista med rettleiding um skrivemaaten*. Kristiania: Aschehoug.
- Torp, Arne og Lars S. Vikør. 2014. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. 4. utgåva. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Venås, Kjell. 1992. *I Aasens fotefar. Marius Hægstad*. Oslo: Novus.